

ARTYKUŁY

[*Articles*]

NADZIEJA JAKO MEDIATOR W ZWIĄZKACH CECZ OSOBOWOŚCI I SATYSFAKCJI Z ŻYCIA BADANIA OSÓB W OKRESIE PÓŹNEJ DOROSŁOŚCI (60–75 LAT)

Paweł Brudek¹

HOPE AS MEDIATOR IN THE RELATIONSHIPS
OF PERSONALITY TRAITS AND LIFE SATISFACTION.
RESEARCH OF PEOPLE IN LATE ADULT (60–75 YEARS)

Summary. The predictors of quality of life in old age, among others, are indicated by personality traits. At the same time, researchers emphasize that the importance of the personality structure for the seniors' life satisfaction depend on many mediators. The analysis of psychological literature suggests that one such variable can be a hope which, on the one hand, allows the individual to believe in the reasonableness and favor of the surrounding reality (basic hope), and on the other gives it the sense of having the necessary competences to fulfill his own goals (hope for success). The primary aim of presented research was to investigate whether hope is a mediator in the relationship between personality traits and life satisfaction in late adulthood. 120 subjects at the age of 60–75 years old were interviewed. Four psychological methods were applied in the discussed project, such as: (1) Satisfaction with Life Scale (SWLS); (2) Revised NEO Personality Inventory (NEO PI-R); (3) Basic Hope Inventory (BHI); (4) Adult Hope Scale (AHS). The analyses that have been carried out revealed a number of significant correlations. They also allowed to confirm mediating role of hope for success in relationships between personality traits (neuroticism, extraversion, openness and conscientiousness).

Key words: life satisfaction, personality traits, basic hope, hope for success

¹ Instytut Psychologii, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II (Institute of Psychology, John Paul II Catholic University of Lublin), ORCID: 0000-0003-0251-9415.

Adres do korespondencji: Paweł Brudek,
e-mail: brudekp@gmail.com

Wprowadzenie

Obecnie jesteśmy świadkami dynamicznych zmian w strukturze demograficznej wielu krajów Europy – w tym Polski – i świata (McDaniel, Zimmer, 2016; Rakowska, 2016). Ich wyrazem jest między innymi postępujący proces starzenia się ludności. W konsekwencji mamy dziś do czynienia ze wzrostem udziału osób starszych w globalnej populacji (World Health Organization, 2015). Fakt ten rodzi konieczność podejmowania wielu zaplanowanych i systematycznych działań nie tylko w obszarze polityki społecznej czy ekonomicznej, ale także na gruncie psychologii (Woods, Clare, 2008; Schaie, Willis, 2011; Steuden, 2016). Zasadniczym celem tych działań powinno być nie tylko uporanie się z „problemem” starości, ale przede wszystkim pomoc seniorom w starzeniu się z godnością (Steuden, Stanowska, Janowski, 2011) oraz dostrzeżenie i docenienie potencjału osób starszych w kształtowaniu życia społecznego (Steuden, 2011).

Realizacji tego celu sprzyja między innymi poszukiwanie korelatów i/lub predyktorów satysfakcji z życia osób starszych (Borg, Hallberg, Blomqvist, 2006; Zielińska-Więczkowska, Kędziora-Kornatowska, 2010; Ardel, 2011; Liberska, 2017; Lim i in., 2017). Analiza dotychczasowych badań realizowanych w tym obszarze przekonuje, że wśród czynników związanych z dobrostanem osób w późnej dorosłości ważne miejsce zajmują cechy osobowości (DeNeve, Cooper, 1998; Isaacowitz, Smith, 2003; Steel, Schmidt, Shultz, 2008; Oleś, 2012; Anusic, Schimmack, 2016). Jednocześnie w literaturze psychologicznej podkreśla się, że cechy osobowości nie wpływają bezpośredniego na poczucie jakości życia. Modyfikują jednak jego nasilenie poprzez fakt, iż są swego rodzaju regulatorami zasobów jednostki (Straś-Romanowska, 2011; por. Lazarus, Lazarus, 2006). W tym kontekście zasadne wydaje się poszukiwanie zmiennych pośredniczących (mediatorów) w relacjach zachodzących między strukturą osobowości a dobrostanem psychicznym jednostki.

Dodatkowym argumentem przemawiającym za podjęciem tego typu poszukiwań badawczych jest fakt, że cel badań naukowych nie ogranicza się jedynie do identyfikacji oraz opisu zaobserwowanych prawidłowości, ale obejmuje również próbę odpowiedzi na pytanie, dlaczego owe prawidłowości zachodzą (zob. Bedyńska, Książek, 2012). Mając to na uwadze, uznano, iż przy omawianiu związków cech osobowości i satysfakcji życiowej osób starszych nie można poprzestać na stwierdzeniu zachodzących współzależności. Konieczny jest kolejny etap skoncentrowany na poszukiwaniu mediatorów zaobserwowanych zależności. Wciąż bowiem stosunkowo niewiele wiemy, dlaczego poszczególne właściwości osobowościowe oddziałują na zadowolenie z życia seniorów oraz jakie mechanizmy i czynniki pośredniczą w tych relacjach (zob. Oleś, 2012; Steuden, 2016).

Opierając się na głównych założeniach teorii rozwoju psychospołecznego Eriksona (1997, 2002) oraz wynikach dotychczasowych badań, przyjęto, że zmienną, która może pełnić funkcję mediującą w relacjach cech osobowości z satysfakcją

z życia w okresie późnej dorosłości, jest nadzieja (Van Ness, Larson, 2002; Shorey, 2003; Cotton i in., 2009; Rustøen, Cooper, Miaskowski, 2010; Krok, 2013; Aghababaei i in., 2016; Pallini i in., 2016; Oliver, Tomás, Montoro-Rodriguez, 2017). Mając jednak na uwadze, iż nadzieja to konstrukt złożony i niejednorodny (por. Snyder, 2002; Trzebiński, Zięba, 2003a, 2003b), w prezentowanym projekcie uwzględniono „dwie nadzieje” (Trzebiński, 2008) – nadzieję podstawową (Erikson, 1997, 2002; Trzebiński, Zięba, 2003a) oraz nadzieję na sukces (Snyder, 2002; Łaguna, Trzebiński, Zięba, 2005).

Pierwsza – nadzieja podstawowa, jedna z głównych sił (cnót) Ego, ujawniająca się w następstwie pozytywnego rozwiązania pierwszego kryzysu rozwojowego: podstawowa ufność *versus* podstawowa nieufność – odnosi się do sposobu postrzegania świata przez jednostkę. Wyraża się ona w przeświadczeniu, że świat z reguły jest uporządkowany i sensowny oraz przychylny człowiekowi. Przeświadczenie to kształtuje się w pierwszych miesiącach po narodzinach osoby i może ulegać zmianom w biegu jej życia (Erikson, 1997, 2002). Należy jednak pamiętać, że zarówno geneza, jak i mechanizmy rozwoju nadziei podstawowej na przestrzeni trwania życia osoby po dziś dzień czekają na pogłębioną analizę empiryczną (Trzebiński, Zięba, 2003a). Jednocześnie nie ulega wątpliwości, iż silna i ugruntowana nadzieja podstawowa w sytuacji doświadczenia strat sprzyja pogodzeniu się z nią i efektywnej readaptacji (Trzebiński, Zięba, 2003b). W okresie późnej dorosłości jednostka doświadcza wielorakich strat identyfikowanych w różnych obszarach jej funkcjonowania (Steuden, 2011; Straś-Romanowska, 2011). Stąd też zasadny wydaje się postulat, w świetle którego nadzieja podstawowa może być traktowana jako potencjalna zmienna psychologiczna wyjaśniająca relacje zachodzące między innymi zmiennymi.

Drugi rodzaj nadziei – nadzieja na sukces – może być rozumiany jako pozytywny stan motywacyjny, opierający się na interaktywnej aktywności zorientowanej zarówno na cele, jak i strategię umożliwiające osiągnięcie tych celów. Innymi słowy, nadzieja – w tym ujęciu – to przekonanie o posiadaniu kompetencji umożliwiających odniesienie sukcesu. W ramach nadziei na sukces można wyróżnić dwa podstawowe składniki: (1) przekonanie o tym, że odniesie się sukces, (2) przekonanie, że sukces ten zależy od własnych kompetencji (Snyder, 2002). W świetle dostępnych wyników badań poziom nadziei na sukces decyduje w znacznej mierze o efektywności zachowań jednostki, sposobie pokonywania przeszkód, wytrwałości w realizacji dążeń czy umiejętnościach adaptacyjnych (Łaguna, Trzebiński, Zięba, 2005). W tym kontekście nadzieję na sukces można uznać za kompetencję osobowościową odgrywającą ważną rolę w adaptacji jednostki do starości oraz realizacji zadań rozwojowych właściwych temu okresowi życia (por. Baltes, Baltes, 1990; Carstensen, 1995; Tornstam, 2005).

Warto raz jeszcze podkreślić, że nadzieja podstawowa i nadzieja na sukces to dwa odrębne konstrukty teoretyczne. Pierwsza bowiem jest niejako ukierunkowana

na zewnątrz i odzwierciedla przeświadczenie osoby na temat świata. Druga natomiast – nadzieja na sukces – skierowana jest do wewnątrz i obejmuje przekonania dotyczące własnej osoby (Trzebiński, Zięba, 2004). Zdaniem Matczak i Salaty (2010), nadzieję podstawową można traktować jako kluczowy czynnik rozwoju (warunek) kształtowania się i wzrostu nadziei na sukces. W obliczu niepowodzeń i porażek nadzieja podstawowa pozwala bowiem na ich właściwą interpretację i ocenę. Umożliwia tym samym dostrzeżenie nowych rozwiązań i perspektyw działania.

Cel badań

Celem badań było sprawdzenie mediacyjnej roli nadziei (rozumianej zarówno w kategoriach nadziei podstawowej, jak i nadziei na sukces) w związkach między cechami osobowości a satysfakcją z życia osób starszych. Główny problem badawczy został sformułowany w postaci następującego pytania: Czy nadzieja pośredniczy w związkach między poszczególnymi cechami osobowości (Neurotycznością, Ekstrawertycznością, Otwartością, Ugodowością, Sumiennością) a satysfakcją z życia osób w okresie późnej dorosłości?

Metoda

Grupa badana

W projekcie badawczym wzięło udział 120 osób (60 kobiet i 60 mężczyzn) w wieku od 60 do 75 lat. W grupie mężczyzn średnia wieku osiągnęła poziom $M = 67,43$ przy odchyleniu standardowym $SD = 5,03$. Z kolei w grupie kobiet uzyskała wartość $M = 65,38$ ($SD = 4,65$). Wszyscy badani pozostawali w związku małżeńskim. Respondenci różnili się natomiast miejscem zamieszkania, posiadaniem wykształceniem, statusem zawodowym i aktualnie bądź wcześniej (w czasie aktywności zawodowej przed przejściem na emeryturę) zajmowanym stanowiskiem pracy. Bardziej szczegółowe dane prezentuje tabela 1.

Należy w tym miejscu podkreślić, że badana próba nie była reprezentatywna. Doboru respondentów dokonano bowiem za pomocą metody „kuli śnieżnej”. Ta procedura jest dopuszczalna między innymi w przypadku badań o charakterze eksploracyjnym (Babbie, 2004). Prezentowany w niniejszym artykule projekt badawczy miał taki właśnie charakter. Głównym jego celem było nie tyle testowanie teorii, ile poszukiwanie nowych zależności w obszarze relacji zachodzących między cechami osobowości, nadzieją i satysfakcją z życia w grupie osób starszych (por. Sosnowski, 2012).

Tabela 1. Statystyki opisowe badanej próby

Nazwa zmiennej		Cała próba		Mężczyźni		Kobiety	
		<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Wiek		66,41	4,30	67,43	5,03	65,38	4,65
		<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Miejsce zamieszkania	wieś	18	15	9	15	9	15
	małe miasto	34	28	17	28	17	28
	średnie miasto	36	31	18	30	18	30
	duże miasto	32	36	16	27	16	27
Wykształcenie	podstawowe	12	10	5	9	7	12
	zawodowe	16	14	11	18	5	8
	średnie	46	38	21	35	25	42
	wyższe	46	38	23	38	23	38
Status zawodowy	pracuje	89	74	41	68	48	80
	nie pracuje	31	26	19	32	12	20
Stanowisko pracy	robotnicze/produkcyjne	32	26,7	20	33,3	12	20
	urzędnicze/administracyjne	34	28,3	10	16,7	24	40
	nauczycielskie	13	10,8	3	5	10	16,7
	kierownicze/dyrektorskie	41	34,2	27	45	14	23,3

Narzędzia

W pracy zastosowano cztery narzędzia psychologicznego pomiaru. Scharakteryzowania zmiennej wyjaśnianej – satysfakcji z życia – dokonano przy użyciu *Skali Satysfakcji z Życia* (SWLS) skonstruowanej przez Dienera i współpracowników, a adaptowanej do warunków polskich przez Juczyńskiego (2009). Skala zbudowana jest z pięciu stwierdzeń. Badany ocenia (na skali siedmiostopniowej: 1 – „Stanowczo się nie zgadzam”; 7 – „Stanowczo popieram”), w jakim stopniu każde z nich odnosi się do jego dotychczasowego życia. Narzędzie do służy do pomiaru (hedonistycznego) dobrostanu psychicznego rozumianego w kategoriach świadomej poznawczej oceny życia. Metoda odznacza się zadowalającymi właściwościami psychometrycznymi. Jej rzetelność (test–retest) uplasowała się na poziomie ,83.

W prezentowanych badaniach zgodność wewnętrzna narzędzia, mierzona współczynnikiem α Cronbacha, wyniosła $\alpha = ,75$.

Pomiaru zmiennych wyjaśniających – cech osobowości – dokonano przy zastosowaniu *Inwentarza Osobowości NEO-PI-R* Costy i McCrae'a w polskiej adaptacji Siuty (2009). Kwestionariusz ten służy do diagnozy cech osobowości zawartych w modelu pięcioczynnikowym (*Big Five*). Obejmuje on 240 twierdzeń, których prawdziwość (w stosunku do własnej osoby) badany ocenia na skali pięciostopniowej (od „Całkowicie się nie zgadzam” do „Całkowicie się zgadzam”). Odnoszą się one do pięciu czynników osobowości (skale) – Neurotyczność, Ekstrawertyczność, Otwartość na doświadczenie, Ugodowość, Sumienność – a w ramach każdego z nich do sześciu składników (podskale). Narzędzie charakteryzuje się wysokimi wskaźnikami zgodności wewnętrznej (α Cronbacha) mieszczącymi się w przedziale od ,81 do ,86 dla skal głównych.

Do pomiaru zmiennych pośredniczących – mediatorów – wykorzystano dwie metody psychologiczne: *Kwestionariusz Nadziei Podstawowej* (BHI-R) autorstwa Trzebińskiego i Zięby (2004) oraz *Kwestionariusz Nadziei na Sukces* (KNS) opracowany przez Snydera i współpracowników, a adaptowany do warunków polskich przez Łagunę, Trzebińskiego i Ziębę (2005).

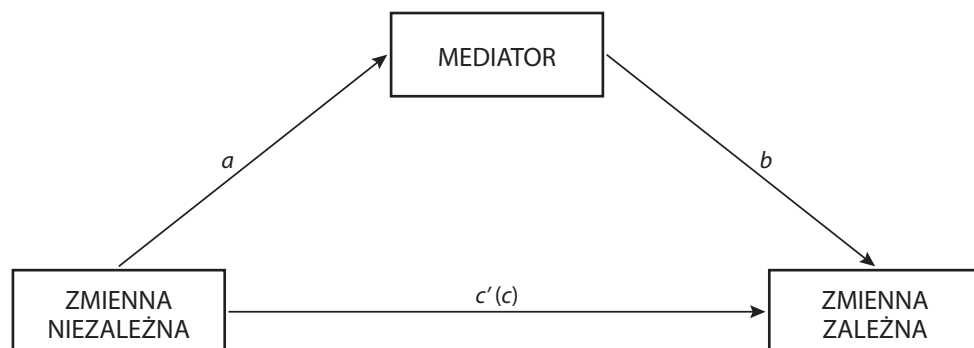
Kwestionariusz BHI-R umożliwia pomiar siły nadziei podstawowej, czyli przeświadczenia o sensowności i przychylności świata. Narzędzie to zbudowane jest z 20 itemów, spośród których 16 ma charakter diagnostyczny. Zadaniem badanego jest ustosunkowanie się do każdego twierdzenia na skali pięciostopniowej (1 – „Zdecydowanie nie zgadzam się”; 5 – „Zdecydowanie zgadzam się”). Współczynnik rzetelności α Cronbacha dla skali pełnej wynosi ,82. W prezentowanym projekcie badawczym zgodność wewnętrzna BHI-R uplasowała się na poziomie $\alpha = ,77$.

Kwestionariusz KNS pozwala na pomiar nadziei odnoszącej się do siły oczekiwania pozytywnych efektów własnych działań. Metoda składa się z 12 stwierdzeń (w tym 8 diagnostycznych). Zadaniem osoby badanej jest określenie, w jakim stopniu dane stwierdzenie jest w stosunku do niej prawdziwe. Oceny dokonuje się na skali ośmiostopniowej (1 – „Zdecydowanie nieprawdziwe”; 8 – „Zdecydowanie prawdziwe”). Narzędzie to odznacza się wysoką spójnością wewnętrzną – α Cronbacha dla całej skali wynosi ,82. W tym badaniu zgodność wewnętrzna wyniosła $\alpha = ,76$.

Analizy statystyczne

Uzyskane dane poddano analizie statystycznej, wykorzystując w pierwszej kolejności korelację Pearsona, następnie zaś – w celu określenia związków mediujących – analizę regresji prostej i wielokrotnej. Warto nadmienić, że w klasycznym modelu mediacyjnym Barona i Kenny'ego (rysunek 1) testowanie zależności me-

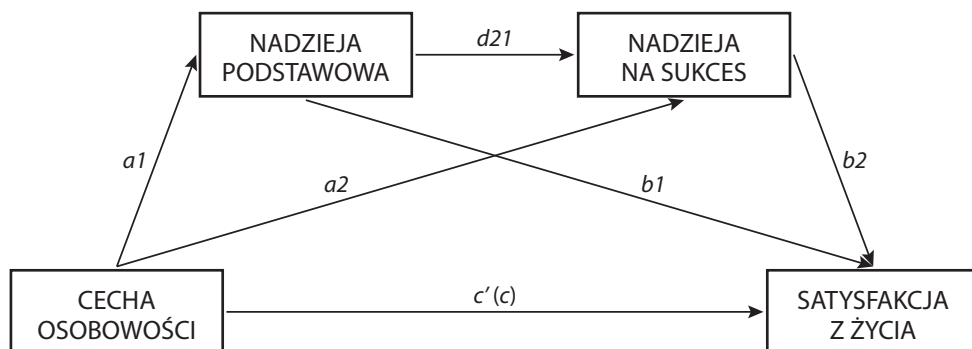
diacyjnej przebiega w trzech następujących krokach: (1) badamy związek między zmienną niezależną (ZNZ) a zmienną zależną (ZZ) (ścieżka c); (2) określamy związek ZNZ z mediatorem (MED) (ścieżka a) oraz MED ze ZZ (ścieżka b); (3) analizujemy związek ZNZ ze ZZ po uwzględnieniu w modelu regresji zarówno ZNZ, jak i MED (ścieżka c'), sprawdzając przy tym, czy relacja między ZNZ a ZZ słabnie oraz czy zachowuje bądź traci ona poziom istotności statystycznej (Bedyńska, Książek, 2012).

Rysunek 1. Model mediacji w ujęciu klasycznym

Obecnie przyjmuje się, że dla stwierdzenia efektu mediacji kluczowe jest wystąpienie istotnych zależności ($p \leq ,05$) między ZNZ a MED (ścieżka a) oraz MED a ZZ (ścieżka b) (zob. Bedyńska, Książek, 2012; Hayes, 2013). W niniejszym projekcie badawczym przyjęto taki właśnie sposób analiz statystycznych. Dokonując obliczeń, zastosowano procedurę PROCESS dla IBM SPSS Statistics, wersja 22.0. Procedura ta umożliwia testowanie 73 modeli moderacji, mediacji lub moderowanej mediacji. W ramach prezentowanych badań zastosowano tak zwany Model 6 (rysunek 2) – model wielokrotnej mediacji (*multiple mediation model*) – z dwoma mediatorami² (Hayes, 2013). W celu oszacowania efektów pośrednich użyto techniki *Bootstrapping 5000* ze skorygowanymi przedziałami ufności (95% IC). Efekty mediacji – zgodnie z rekomendacjami znajdującymi się w literaturze – uznano za istotne wówczas, gdy wartości średniego oszacowania „wpływu” pośredniego znalazły się w 95% przedziale ufności, tak że przedział ten nie zawierał zera (MacKinnon, Lockwood, Williams, 2004; Preacher, Hayes, 2004).

² W postulowanym modelu wielokrotnej mediacji kolejność mediatorów nie jest przypadkowa. Zakłada się tu bowiem, iż mediator 1 warunkuje wystąpienie mediatora 2 (Hayes, 2013). W analizowanych badaniach przyjęto za Matczak i Salatą (2010, s. 20), że nadzieję podstawową można „uznać za warunek kształtowania się nadziei na sukces”.

Efekt pośredni wpływu cechy osobowości na jakość życia przez nadzieję podstawową = $a1b1$

Efekt pośredni wpływu cechy osobowości na jakość życia przez nadzieję na sukces = $a2b2$

Efekt pośredni wpływu cechy osobowości na jakość życia przez nadzieję podstawową i nadzieję na sukces = $a1d21b2$

Efekt bezpośredni wpływu cechy osobowości na jakość życia po uwzględnieniu mediatorów = c'

Rysunek 2. Schemat relacji w postulowanym modelu wielokrotnej mediacji

Wyniki

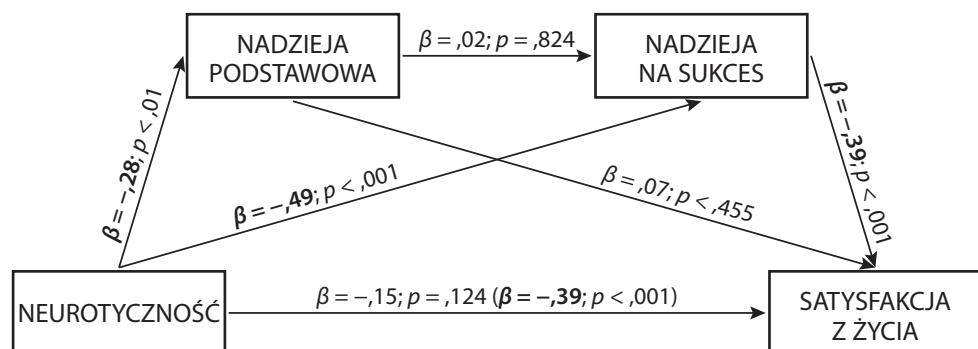
Pierwszym etapem obliczeń statystycznych była analiza związków w zakresie analizowanych zmiennych. Wyniki przeprowadzonych analiz korelacyjnych ujawniły istnienie istotnych statystycznie korelacji między ogólnym wskaźnikiem satysfakcji z życia a czterema, spośród pięciu, cechami osobowości. Najwyższe wartości współczynników odnotowano w przypadku Sumienności ($r = ,37; p \leq ,01$) i Neurotyczności ($r = -,36; p \leq ,01$), zaś najniższe w odniesieniu do Ugodowości ($r = ,18; p \leq ,05$) i Ekstrawersji ($r = ,17; p \leq ,05$). Otwartość na doświadczenie nie wiązała się statystycznie istotnie z zadowoleniem z życia. Ponadto odnotowano, że jakość życia seniorów pozytywnie koreluje z ogólną miarą nadziei podstawowej ($r = ,17; p \leq ,05$) i nadziei na sukces ($r = ,47; p \leq ,01$). W pierwszym przypadku siła związku jest słaba, w drugim zaś umiarkowana. Analiza wyników ujawniła także istnienie istotnych powiązań między niektórymi cechami osobowości a dwoma rodzajami nadziei. Bardziej szczegółowe dane prezentuje tabela 2.

Tabela 2. Wyniki korelacji r Pearsona między analizowanymi zmiennymi

Zmienne	<i>M</i>	<i>SD</i>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
NEO-PI-R	1 N	1,80	,38	–								
	2 E	2,00	,29	-,33**	–							
	3 O	1,94	,25	-,18*	,53**	–						
	4 U	2,55	,40	-,33**	,03	-,06	–					
	5 S	2,50	,41	-,53**	,27**	,17*	,48**	–				
SWLS	6 WO	4,59	1,02	-,36**	,17*	-,04	,18*	,37**	–			
BHI-R	7 WO	3,88	,39	-,28**	,010	-,10	,44**	,20*	,17*	–		
KNS	8 SW	6,05	1,08	-,42**	,30**	,28**	,13	,54**	,43**	,14	–	
	9 PR	5,59	1,15	-,51**	,42**	,24**	,12	,48**	,45**	,15	,77**	–
	10 WO	5,82	1,05	-,49**	,39**	,27**	,13	,54**	,47**	,16*	,94**	,95**

Oznaczenia: N – Neurotyczność; E – Ekstrawertyczność; O – Otwartość na doświadczenie; U – Ugodowość; S – Sumienność; WO – wynik ogólny; SW – silna wola; PR – poszukiwanie rozwiązań; * $p \leq ,05$; ** $p \leq ,01$.

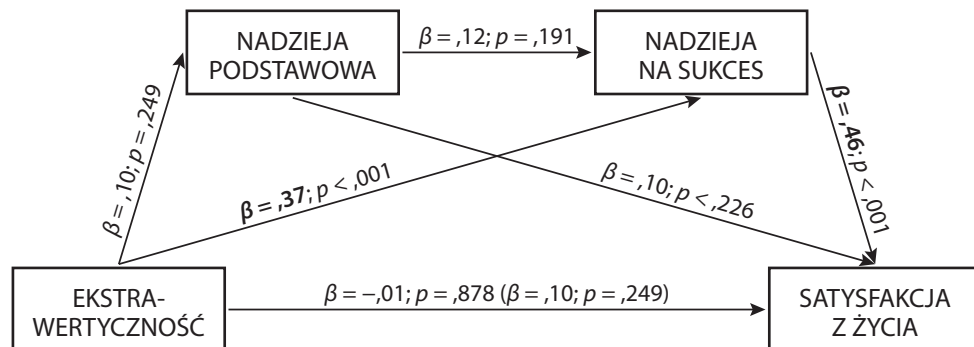
Kolejnym etapem analiz statystycznych były działania mające na celu zweryfikować założenie o pośredniczącej roli nadziei w relacjach zachodzących między cechami osobowości a satysfakcją z życia. W pierwszej kolejności testowano mediującą rolę nadziei podstawowej i nadziei na sukces w relacji Neurotyczność – satysfakcja z życia (rysunek 3).

Rysunek 3. Model mediacyjnej roli nadziei między Neurotycznością a satysfakcją z życia

Analiza ścieżki *a1* potwierdziła, że Neurotyczność jest predyktorem nadziei podstawowej. Oznacza to, że im wyższy poziom Neurotyczności, tym mniejsze przekonanie o sensowności i przychylności świata ($\beta = -,36; p < ,001$). Analiza ścieżki *b1* wskazała, iż nadzieja podstawowa nie pozwala przewidywać zadowolenia z życia ($\beta = ,07; p > ,05$). Nie został zatem spełniony drugi warunek stawiany zależnościami mediacyjnym. Brak mediacji potwierdzono również metodą *bootstrappingu*, gdzie 95% przedział ufności zawierał zero ($-,07 - ,03$). Istotnym mediatorem związku Neurotyczności z satysfakcją z życia okazała się natomiast nadzieja na sukces (*a2*: $\beta = -,49$; *b2*: $\beta = ,39; p < ,001$; 95% CI: $-,32 - -,09$). Efekt pośredni „wpływu” Neurotyczności na satysfakcję z życia uwzględniający jednocześnie nadzieję podstawową i nadzieję na sukces okazał się statystycznie nieistotny (95% CI: $-,02 - ,02$).

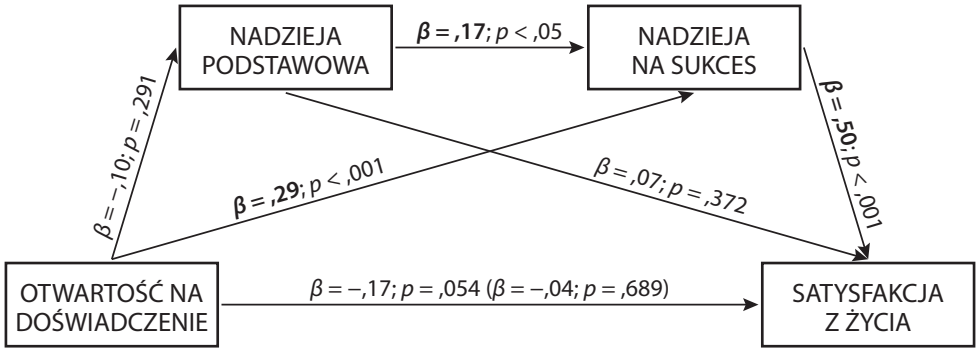
Następnym etapem obliczeń było zbadanie mediującej roli nadziei w relacji Ekstrawersji z satysfakcją z życia (rysunek 4). W przypadku nadziei podstawowej przeprowadzone analizy dowiodły, iż nie jest ona mediatorem w związku między omawianymi tu zmiennymi. Zarówno ścieżka *a1* ($\beta = ,10; p > ,05$), jak i ścieżka *b1* ($\beta = ,10; p > ,05$) nie osiągnęły poziomu istotności statystycznej. Brak mediacji został potwierdzony także metodą *bootstrappingu* (95% CI: $-,01 - ,05$). W odniesieniu do nadziei na sukces okazało się, iż istotnie pośredniczy ona w związkach Ekstrawersji i zadowolenia z życia (*a2*: $\beta = ,37$; *b2*: $\beta = ,46; p < ,001$; 95% CI: $,09 - ,28$). Efekt pośredni oddziaływania Ekstrawersji na jakość życia seniorów pośredniczony jednocześnie przez dwa mediatory (*a1d21b2*) okazał się statystycznie nieistotny (95% CI: $-,00 - ,03$).

Rysunek 4. Model mediacyjnej roli nadziei między Ekstrawertycznością a satysfakcją z życia

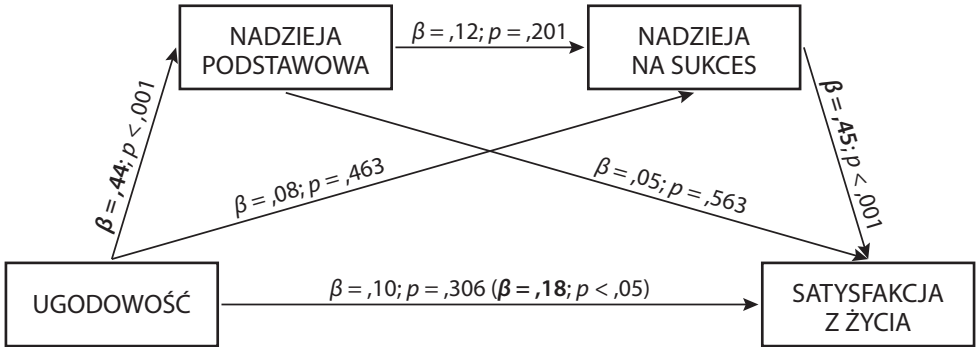
W dalszej kolejności testowano mediacyjną funkcję nadziei podstawowej i nadziei na sukces w zależności zachodzącej między Otwartością na doświadczenie a satysfakcją z życia (rysunek 5). Przeprowadzone analizy potwierdziły pośredniczącą rolę tylko tej drugiej (*a2*: $\beta = ,29$; *b2*: $\beta = ,50; p < ,001$; 95% CI: $,06 - ,25$). W przypadku nadziei podstawowej brak empirycznych podstaw do stwierdzenia podob-

nych zależności ($a1: \beta = ,10; b2: \beta = ,07; p > ,05; 95\% \text{ CI: } -,05 - ,01$). Nie stwierdzono także mediującego pośredniego „wpływu” Otwartości na satysfakcję z życia przez nadzieję podstawową i nadzieję na sukces ujmowane łącznie ($95\% \text{ CI: } -,04 - ,00$).

Rysunek 5. Model mediacyjnej roli nadziei między Otwartością na doświadczenie a satysfakcją z życia

Na dalszym etapie działań statystycznych badano mediacyjną rolę nadziei w relacjach zachodzących między Ugodowością a satysfakcją z życia (rysunek 6).

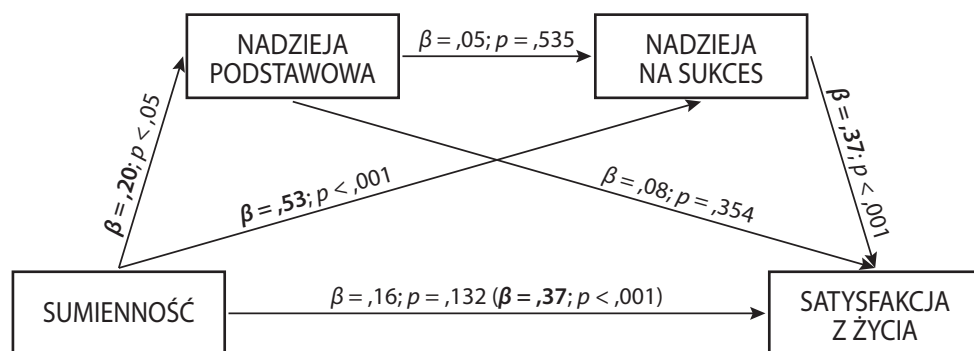

Rysunek 6. Model mediacyjnej roli nadziei między Ugodowością a satysfakcją z życia

Przeprowadzone analizy skłaniają do przyjęcia wniosku, iż zarówno nadzieja podstawowa, jak i nadzieja na sukces nie pośredniczą we wzajemnych relacjach omawianych tu zmiennych. Okazało się bowiem, iż Ugodowość jest predyktorem nadziei podstawowej ($a1: \beta = ,44; p < ,001$), nie pozwala jednak przewidywać nadziei na sukces ($a2: \beta = ,08; p > ,05$). Z kolei nadzieja na sukces jest predyktorem satysfakcji z życia ($b2: \beta = ,45; p < ,001$), a nadzieja podstawowa nie ($b1: \beta = ,05; p > ,05$). Brak mediacji został potwierdzony dodatkowo metodą *bootstrappingu*

(Ugodowość → nadzieja podstawowa → satysfakcja – 95% CI: -,05 – ,11; Ugodowość → nadzieja na sukces → satysfakcja – 95% CI: -,06 – ,14; Ugodowość → nadzieja podstawowa → nadzieja na sukces → satysfakcja – 95% CI: -,01 – ,07).

Ostatnia przeprowadzona analiza mediacyjna miała na celu ustalenie, czy nadzieja odgrywa istotną rolę pośredniczącą między Sumiennością a satysfakcją z życia seniorów (rysunek 7). W przypadku nadziei podstawowej wyniki przeprowadzonych analiz ujawniły brak mediacji w relacjach między omawianymi tu zmiennymi. Co prawda ścieżka *a1* ($\beta = ,20$; $p \leq ,05$) okazała się statystycznie istotna, jednak ścieżka *b1* ($\beta = ,08$; $p > ,05$) nie osiągnęła poziomu istotności statystycznej. Brak mediacji został potwierdzony także metodą *bootstrappingu* (95% CI: -,01 – ,06). Natomiast nadzieja na sukces w sposób istotny pośredniczy w związkach Sumiennosci i zadowolenia z życia (*a2*: $\beta = ,53$; *b2*: $\beta = ,37$; $p < ,001$; 95% CI: ,08 – ,34). Efekt pośredni oddziaływania Sumiennosci na jakość życia seniorów pośredniczony jednocześnie przez dwa mediatory okazał się nieistotny (95% CI: -,01 – ,03).

Rysunek 7. Model mediacyjnej roli nadziei między Sumiennością a satysfakcją z życia

Dyskusja

Zrealizowany projekt badawczy potwierdził, że spośród dwóch typów nadziei tylko nadzieja na sukces posiada status mediatora w związkach cech osobowości z jakością życia osób starszych. Ujawnione zależności mediacyjne odnoszą się do czterech spośród pięciu cech osobowości. W przypadku oddziaływania Ugodowości na zadowolenie z życia nie stwierdzono pośredniczącej roli nadziei na sukces. W odniesieniu do pierwszej z postulowanych zmiennych mediujących – nadziei podstawowej – brak jest empirycznych podstaw do konfirmacji twierdzenia, w myśl którego pośredniczy ona w relacjach zachodzących między cechami osobowości a satysfakcją z życia seniorów. Ponadto należy podkreślić, że w przyjętym modelu wielokrotnej mediacji nadzieja podstawowa nie była, jak zakładano (Malczak,

Salata, 2010), istotnym predyktorem nadziei na sukces. Jedynym wyjątkiem okazał się model testujący „wpływ” Otwartości na doświadczenie na jakość życia.

Warto w tym miejscu raz jeszcze podkreślić, że prezentowany projekt miał charakter badań eksploracyjnych. Doboru respondentów dokonano za pomocą metody „kuli śnieżnej”. W rezultacie odnotowano duże zróżnicowanie badanych osób pod względem czynników socjodemograficznych. Fakt ten odegrał niewątpliwie istotną rolę w uzyskaniu takiego, a nie innego wzorca wyników. W ich ocenie należy zatem zachować daleko idącą ostrożność. Otrzymane rezultaty należy raczej traktować jako przyczynek do dalszych badań.

Chcąc dokonać psychologicznej interpretacji wyników zrealizowanych badań – mając na uwadze powyższe stwierdzenia – warto odwołać się do jednej z teorii pozytywnego starzenia się – rozwijanej głównie w krajach skandynawskich, a wciąż mało znanej w Polsce (por. Brudek, 2016, 2017) – teorii gerotranscendencji Tornstama (2005, 2011). W myśl tej koncepcji osoba wchodząca w etap późnej dorosłości doświadcza wielu zmian identyfikowanych na trzech zasadniczych poziomach: duchowym, osobowościowym oraz społecznym. Wyrazem tych transformacji jest między innymi nowe, niejako z dystansu, spojrzenie na otaczającą rzeczywistość, redefinicja czasu, własnego życia, faktu przemijalności, akceptacja zarówno pozytywnych, jak i negatywnych aspektów własnej osobowości, spadek egocentryzmu, wzrost postaw altruistycznych, a także rezygnacja z poszukiwania nowych znajomości na rzecz pogłębienia więzi już posiadanych. Naturalnym zwieńczeniem gerotranscendentnych przemian jest wzrost satysfakcji z życia i mądrości, która przejawia się głównie w akceptacji niejednoznaczności – tego, że świat może być równocześnie dobry i zły, bezpieczny i niebezpieczny, przychylny i wrogi (Tornstam, 2005; por. Erikson, 2002; Ardel, 2003, 2011).

W tym kontekście bardziej zrozumiałym staje się fakt, że nadzieja podstawowa choć wiąże się z niektórymi cechami osobowości, satysfakcją z życia i nadzieją na sukces osób w okresie późnej dorosłości (Trzebiński, Zięba, 2003a, 2003b; Łaguna, Trzebiński, Zięba, 2005; Krok, 2013), to jednak nie są to związki na tyle silne, aby mogła ona zachować status mediatora w relacjach między tymi zmiennymi.

Joan M. Erikson (2002) – żona Eriksona, która po śmierci swego męża dokonała reinterpretacji stworzonej przez niego koncepcji rozwoju jednostki w odniesieniu do propozycji Tornstama (2005) – twierdzi, że gerotranscendencja jest swego rodzaju nagrodą, jaką otrzymuje osoba starsza za dotarcie do fazy końcowej i spójne zamknięcie cyklu życiowego, co sprawia, że ostatnie lata życia mogą być spędzone na duchowym rozwoju i samorealizacji. Staje się to możliwe głównie dzięki cnotie mądrości, która daje osobie sposobność wyjścia do świata z ufnością. Zdaniem J.M. Erikson (2002) bowiem, zyskana raz nadzieja (będąca pozytywnym efektem pierwszego kryzysu rozwojowego) i wynikająca z niej siła, nigdy nie opuszczają człowieka. Jednak na ostatnim etapie życia to właśnie mądrość staje się nową jakościowo dyspozycją osobowościową, która odgrywa kluczową rolę w kształtowaniu (i wyjaśnianiu) życia psychicznego jednostki (por. Verbraak, 2000).

Z przywołanym wyżej stanowiskiem J.M. Erikson (2002) koresponduje koncepcja mądrości jako *stopniowalnej kultury poznawczej* zaproponowana przez Pietrasińskiego (2001). Autor ten przyjmuje, że mądrość to pewien sposób funkcjonowania poznawczego, któremu towarzyszy obszerna wiedza egzystencjalna. Przejawia się on między innymi uznawaniem za prawdziwe tylko tych sądów, które są należyście uzasadnione i poparte dowodami, zainteresowaniem opiniami odmiennymi od własnych, umiejętnością rewidowania swojego dziedzictwa intelektualnego, zdolnością przewidywania konsekwencji własnych decyzji i działań, trafnością przewidywań oraz krytycznym stosunkiem do własnej wiedzy. W takim ujęciu mądrość nie jest wartością możliwą do osiągnięcia tylko przez nielicznych. Przeciwnie, to dostępna i wyuczalna umiejętność samodzielnego poszukiwania odpowiedzi na pytanie: Jak żyć? Zdobywaniu tej umiejętności sprzyja samokontrola, samopoznanie, inteligencja emocjonalna oraz dojrzała osobowość. Z kolei niekorzystnie na rozwój mądrości wpływa brak kontroli emocjonalnej, fałszywa samowiedza, nadmierne stosowanie mechanizmów obronnych czy dogmatyczna i niedojrzała osobowość (por. Ardel, 2000; Steuden, 2014).

W literaturze psychologicznej podkreśla się, o czy wzmiankowano wyżej, że wiek osoby stanowi czynnik sprzyjający ujawnieniu się mądrości (Ardelt, 1997; Steuden, 2011; Oleś, 2012; Steuden, Brudek, Florczyk, 2016). Można zatem oczekiwać (postulować), że w przypadku osób starszych bardziej pomocna w interpretacji zdarzeń przeszłych, aktualnych i przyszłych będzie osiągnięta wysoka *kultura poznawcza* – mądrość – aniżeli nadzieja podstawowa (por. Pietrasiński, 2001). Być może ta ostatnia posiada większe znaczenie w okresie adolescencji oraz wczesnej czy średniej dorosłości. Natomiast na etapie późnej dorosłości w radzeniu sobie z nowymi sytuacjami i możliwościami, a także w momencie zmiany dotychczasowego sposobu życia rolę nadziei „przejmuje” mądrość, która zwiększa gotowość do podejmowania wyzwań, a w obliczu doświadczenia straty pozwala zachować przekonanie o sensowności i przychylności świata (por. Ardel, Edwards, 2016; Ardel, Jeste, 2016; Ardel, Gerlach, Vaillant, 2018).

W odniesieniu do nadziei na sukces uzyskane w prezentowanym badaniu rezultaty korespondują z doniesieniami z literatury przedmiotu (Rustøen, Cooper, Miaskowski, 2010; Krok, 2013; Aghababaei, i in., 2016; Oliver, Tomás, Montoro-Rodríguez, 2017). Co prawda autor niniejszego artykułu nie dotarł do publikacji, które dotyczyłyby wprost mediującej roli nadziei na sukces w związkach cech osobowości i jakości życia seniorów, ale uzyskał dostęp do raportów z badań (dotyczących głównie adolescentów oraz dorosłych we wczesnej i średniej dorosłości), które pozwalają postulować tego typu zależności. Wartościowy projekt zrealizował Halama (2010), który badał mediującą rolę nadziei na sukces w relacjach cech osobowości i satysfakcji z życia u adolescentów i młodych dorosłych. Próba składała się z obywateli Słowacji i liczyła 451 osób, w tym 216 mężczyzn. Rezultaty przeprowadzonych badań pozwoliły na potwierdzenie pośredniczącej roli nadziei w odniesieniu do Ekstrawertyczności (całkowita mediacja) oraz Neurotyczności i Sumienności (częściowa mediacja).

Odnosząc przywołane wyżej dane do prezentowanych w niniejszym artykule badań, warto odwołać się zarówno do wciąż otwartej kwestii stałość *versus* zmienność cech osobowości w ciągu życia (Lazarus, Lazarus, 2006), jak i przywołanej już wcześniej teorii gerotranscendencji (Tornstam, 2005). Zdaniem Tornstama (2011), w efekcie gerotranscendentnych zmian osoba staje się w większym stopniu zdolna do akceptacji niejednoznaczności, zaś przekroczeniu dualizmu dobro–zło towarzyszy większa otwartość umysłu i tolerancyjność. Postulat ten odnajduje potwierdzenie w badaniach podłużnych, które przeprowadzili Specht, Egloff i Schmukle (2011) na blisko piętnastotysięcznej próbie niemieckich respondentów w wieku od 16 do 82 lat. Uzyskane wyniki ujawniły między innymi, że krzywa stabilności Otwartości przyjmuje kształt odwróconej litery U, osiągając najwyższy poziom w wieku od 40 do 60. Co prawda dostępne badania (które jednak nie obejmowały seniorów) nie potwierdzają związku Otwartości z nadzieją na sukces (Łaguna, Trzebiński, Zięba, 2005), niemniej jednak wydaje się, że w okresie późnej dorosłości wyraźna tendencja do pozytywnego wartościowania doświadczeń życiowych i poszukiwań poznawczych (Siuta, 2009) może podtrzymywać poczucie kompetencji i pomyślniej realizacji nowych celów i planów życiowych, co w ostateczności przekłada się na wzrost zadowolenia z życia. Przekonuje o tym ciesząca się rosnącym zainteresowaniem instytucja Uniwersytetów Trzeciego Wieku (Steuden, 2011).

Wnioski praktyczne

Na podstawie zrealizowanego projektu badawczego można sformułować kilka wniosków praktycznych. W udzielaniu wsparcia psychologicznego osobom starszym warto:

- 1) w większym stopniu koncentrować się na wzmacnianiu oczekiwania pozytywnych efektów własnych działań aniżeli przekonania o sensowności i przychylności świata;
- 2) wspierać proces proaktywnego starzenia się – dojrzewania ku gerotranscendencji;
- 3) skupić się na mądrości jako ważnym zasobie osobowościowym pomocnym w radzeniu sobie z problemami związanymi ze starzeniem się.

Ograniczenia badań i dalsze perspektywy badawcze

Prezentowane badanie, obok cennych poznawczo rezultatów, ma także swoje ograniczenia.

1. Niniejszy projekt został zrealizowany w schemacie korelacyjnym, w konsekwencji czego nie można na podstawie uzyskanych wyników wyciągać wniosków o charakterze przyczynowo-skutkowym.
2. Badana próba nie była reprezentatywna, więc należy zachować szczególną ostrożność w uogólnianiu wyników badań. Podejmując realizację kolejnego

projektu badawczego, należy zwrócić szczególną uwagę na kontrolowanie zmiennych socjodemograficznych oraz uwzględnić czynnik ekonomiczny (zamożność, uzyskiwane dochody) jako istotny dla satysfakcji z życia seniorów.

3. Warto rozważyć realizację projektu opartego na badaniach podłużnych, aby sprawdzić dynamikę rozwoju na przestrzeni życia tak nadziei podstawowej, jak i nadziei na sukces.
4. Planując kolejne badania dotyczące poszukiwań zmiennych mediujących związki cech osobowości z jakością życia seniorów, warto testować status mądrości jako mediatora.

Literatura cytowana

- Aghababaei, N., Sohrabi, F., Eskandari, H., Borjali, A., Farrokhi, N., Chen, Z.J. (2016). Predicting subjective well-being by religious and scientific attitudes with hope, purpose in life, and death anxiety as mediators. *Personality and Individual Differences*, 90, 93–98.
- Anusic, I., Schimmack, U. (2016). Stability and change of personality traits, self-esteem, and well-being: Introducing the meta-analytic stability and change model of retest correlations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 110(5), 766–781.
- Ardelt, M. (1997). Wisdom and life satisfaction in old age. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 52(1), 15–27.
- Ardelt, M. (2000). Intellectual versus wisdom-related knowledge: The case for a different kind of learning in the later years of life. *Educational Gerontology*, 26(8), 771–789.
- Ardelt, M. (2003). Empirical Assessment of a Three-Dimensional Wisdom Scale. *Research on Aging*, 25(3), 275–324.
- Ardelt, M. (2011). Wisdom, age, and well-being. W: K.W. Schaie, S.L. Willis (red.), *Handbook of the psychology of aging* (s. 279–291). Amsterdam: Elsevier.
- Ardelt, M., Edwards, C.A. (2016). Wisdom at the end of life: An analysis of mediating and moderating relations between wisdom and subjective well-being. *The Journals of Gerontology, Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 71(3), 502–513.
- Ardelt, M., Gerlach, K.R., Vaillant, G.E. (2018). Early and midlife predictors of wisdom and subjective well-being in old age. *The Journals of Gerontology, Series B: Psychological Sciences and Social Sciences* [online first], doi: 10.1093/geronb/gby017
- Ardelt, M., Jeste, D.V. (2016). Wisdom and hard times: The ameliorating effect of wisdom on the negative association between adverse life events and well-being. *The Journals of Gerontology: Series B: Psychological Sciences and Social Sciences* [online first], doi: 10.1093/geronb/gbw137

- Babbie, E. (2004). *Podstawy badań społecznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Baltes, P.B., Baltes, M.M. (1990). Psychological perspectives on successful aging: The model of selective optimization with compensation. *Successful Aging: Perspectives from the Behavioral Sciences*, 1(1), 1–34.
- Bedyńska, S., Książek, M. (2012). *Statystyczny drogowskaz: praktyczny przewodnik wykorzystania modeli regresji oraz równań strukturalnych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Sedno.
- Borg, C., Hallberg, I.R., Blomqvist, K. (2006). Life satisfaction among older people (65+) with reduced self-care capacity: the relationship to social, health and financial aspects. *Journal of Clinical Nursing*, 15(5), 607–618.
- Brudek, P. (2016). Larsa Tornstama teoria gerotranscendencji jako teoria pozytywnego starzenia się. *Psychologia Rozwojowa*, 21(4), 9–25.
- Brudek, P. (2017). Protestantka Szwecja jako kolebka teorii gerotranscendencji Larsa Tornstama. Pochodzenie, ogólny zarys i krytyczna analiza koncepcji. *Studia Oecumenica*, 17, 419–438.
- Carstensen, L.L. (1995). Evidence for a life-span theory of socioemotional selectivity. *Current directions in Psychological science*, 4(5), 151–156.
- Cotton, K., Hill, P.L., Lapsley, D.K., Talib, T.L., Finch, H. (2009). Purpose, hope, and life satisfaction in three age groups. *The Journal of Positive Psychology*, 4(6), 500–510.
- DeNeve, K.M., Cooper, H. (1998). The happy personality: a meta-analysis of 137 personality traits and subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 124(2), 197–229.
- Erikson, E.H. (1997). *Dzieciństwo i społeczeństwo*. Poznań: Rebis.
- Erikson, E.H. (2002). *Dopełniony cykl życia*. Poznań: Rebis.
- Halama, P. (2010). Hope as a mediator between personality traits and life satisfaction. *Studia Psychologica*, 52(4), 309–314.
- Hayes, A.F. (2013). *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis*. Hardcover: Guilford Press.
- Isaacowitz, D.M., Smith, J. (2003). Positive and negative affect in very old age. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 58(3), 143–152.
- Juczyński, Z. (2009). *NPPZ – Narzędzia Pomiaru w Promocji i Psychologii Zdrowia*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.
- Krok, D. (2013). Nadzieja jako predyktor wymiarów dobrostanu psychicznego. *Polskie Forum Psychologiczne*, 18(2), 157–172.
- Lazarus, R.S., Lazarus, B.N. (2006). *Coping with Aging*. Oxford: University Press.
- Liberska, H. (2017). Wybrane podmiotowe i kontekstualne uwarunkowania satysfakcji z życia w okresie późnej dorosłości. Badania porównawcze. *Rocznik Andragogiczny*, 23, 217–231.
- Lim, H.J., Min, D.K., Thorpe, L., Lee, C.H. (2017). Trajectories of Life Satisfaction and their Predictors among Korean Older Adults. *BMC Geriatrics*, 17(1), 89–103.
- Łaguna, M., Trzebiński, J., Zięba, M. (2005). *KNS – Kwestionariusz Nadziei na Sukces*. Podręcznik. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.

- MacKinnon, D.P., Lockwood, C.M., Williams, J. (2004). Confidence limits for the indirect effect: Distribution of the product and resampling methods. *Multivariate behavioral research*, 39(1), 99–128.
- Matczak, A., Salata, E. (2010). Inteligencja emocjonalna a nadzieja. *Fides et Ratio*, 2(2), 19–24.
- McDaniel, S.A., Zimmer, Z. (2016). *Global ageing in the twenty-first century: Challenges, opportunities and implications*. London & New York: Routledge.
- Oleś, P. (2012). *Psychologia człowieka dorosłego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Oliver, A., Tomás, J.M., Montoro-Rodriguez, J. (2017). Dispositional Hope and Life Satisfaction among Older Adults Attending Lifelong Learning Programs. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 72, 80–85.
- Padilla-Walker, L.M., Hardy, S.A., Christensen, K.J. (2011). Adolescent hope as a mediator between parent-child connectedness and adolescent outcomes. *The Journal of Early Adolescence*, 31(6), 853–879.
- Pallini, S., Milioni, M., Laghi, F., Vecchio, G.M. (2016). The Ant and the Grasshopper: Adolescents' Time Perspective, Satisfaction with Life and the Mediating Role of Hope. *Journal of Happiness Studies*, 1–14.
- Pietrasiniński, Z. (2001). *Mądrość, czyli świetne wyposażenie umysłu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Preacher, K.J., Hayes, A.F. (2004). SPSS and SAS procedures for estimating indirect effects in simple mediation models. *Behavior Research Methods*, 36(4), 717–731.
- Rakowska, J. (2016). Analysis of the Degree of Population Ageing in Poland on LAU2 Level. *Economic and Regional Studies*, 9(2), 13–23.
- Rustøen, T., Cooper, B.A., Miaskowski, C. (2010). The importance of hope as a mediator of psychological distress and life satisfaction in a community sample of cancer patients. *Cancer nursing*, 33(4), 258–267.
- Schaie, K.W., Willis, S.L. (red.), (2011). *Handbook of the Psychology of Aging*. New York: Academic Press.
- Shorey, H.S., Snyder, C.R., Yang, X., Lewin, M.R. (2003). The role of hope as a mediator in recollected parenting, adult attachment, and mental health. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 22(6), 685–715.
- Siuta, J. (2009). *Inwentarz Osobowości NEO-PI-R Paula T. Costy Jr i Roberta R. McCrae: Adaptacja polska. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.
- Snyder, C.R. (1995). Conceptualizing, measuring, and nurturing hope. *Journal of Counseling and Development*, 73(3), 355–360.
- Snyder, C.R. (2002). Hope theory: Rainbows in the mind. *Psychological Inquiry*, 13(4), 249–275.
- Sosnowski, T. (2012). Docenimy badania eksploracyjne. *Roczniki Psychologiczne*, 15(3), 51–55.
- Specht, J., Egloff, B., Schmukle, S.C. (2011). Stability and change of personality across the life course: the impact of age and major life events on mean-level and

- rank-order stability of the Big Five. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101(4), 862–882.
- Spreitzer, E., Snyder, E.E. (1974). Correlates of life satisfaction among the aged. *Journal of gerontology*, 29(4), 454–458.
- Steel, P., Schmidt, J., Shultz, J. (2008). Refining the relationship between personality and subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 134(1), 138–161.
- Studen, S. (2011). *Psychologia starzenia się i starości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Studen, S. (2014). Czy mądrość i wiedza znaczy to samo. W: J. Walkusz, M. Krupa (red.), *Universitati serviens. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Stanisława Wilka SDB* (s. 681–692). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Studen, S. (2016). Psychologia kliniczna seniorów. W: L. Cierpiałkowska, H. Sęk (red.), *Psychologia kliniczna* (s. 555–573). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Studen, S., Brudek, P., Florczyk, Ł. (2016). Mądrość jako efekt pozytywnego starzenia się. Perspektywa psychologiczna. *Forum Teologiczne*, 17, 73–87.
- Studen, S., Stanowska, M., Janowski, K. (red.), (2011). *Starzenie się z godnością*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Straś-Romanowska, M. (2011). Późna dorosłość. W: T. Janusz (red.), *Psychologia rozwoju człowieka* (s. 326–350). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Tornstam, L. (2005). *Gerotranscendence: A Developmental Theory of Positive Aging*. New York: Springer Publishing Company.
- Tornstam, L. (2011). Maturing into Gerotranscendence. *The Journal of TransPersonal Psychology*, 43(2), 166–180.
- Trzebiński, J. (2008). Dwie nadzieje. W: M. Plopa, M. Błazek (red.), *Współczesny człowiek w świetle dylematów i wyzwań: perspektywa psychologiczna* (s. 19–27). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Trzebiński, J., Zięba, M. (2003a). *Kwestionariusz Nadziei Podstawowej – BHI-12. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.
- Trzebiński, J., Zięba, M. (2003b). Nadzieja: strata i rozwój. *Psychologia Jakości Życia*, 2(1), 5–35.
- Trzebiński, J., Zięba, M. (2004). Basic hope as a world-view: An outline of a concept. *Polish Psychological Bulletin*, 35(3), 173–182.
- Van Ness, P.H., Larson, D.B. (2002). Religion, senescence, and mental health: The end of life is not the end of hope. *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, 10(4), 386–397.
- Verbraak, A. (2000). *Gerotranscendence: An Examination of a Proposed Extension to Erik Erikson's Theory of Identity Development*. (Niepublikowana rozprawa doktorska). New Zealand: University of Canterbury.
- Woods, R.T., Clare, L. (red.), (2008). *Handbook of the clinical psychology of ageing*. Hardcover: John Wiley & Sons.
- World Health Organization. (2015). *World report on ageing and health*. Genewa: World Health Organization.

- Yang, Y., Zhang, M., Kou, Y. (2016). Self-compassion and life satisfaction: The mediating role of hope. *Personality and Individual Differences*, 98, 91–95.
- Zielińska-Więczkowska, H., Kędziora-Kornatowska, K. (2010). Determinanty satysfakcji życiowej w późnej dorosłości – w świetle rodzimych doniesień badawczych. *Psychogeriatrya Polska*, 7(1), 11–16.

Streszczenie. Do predyktorów satysfakcji z życia osób starszych zalicza się między innymi cechy osobowości. Jednocześnie badacze podkreślają, że we „wpływie” osobowości na satysfakcję z życia seniorów pośredniczy wiele innych zmiennych. Analiza literatury psychologicznej skłania do uznania, iż jedną z takich zmiennych może być nadzieja, która pozwala jednostce żywić przekonanie o sensowności otaczającej rzeczywistości (nadzieja podstawowa) oraz daje jej poczucie posiadania kompetencji niezbędnych do pomyślnej realizacji własnych dążeń (nadzieja na sukces). Nadrzędnym celem prezentowanego projektu było zbadanie, czy nadzieja pełni funkcję pośredniczącą w związkach cech osobowości z satysfakcją z życia w okresie późnej dorosłości. Dla realizacji tego celu przeprowadzono badanie, którym objęto 120 osób w wieku od 60 do 75 lat. W projekcie badawczym zastosowano cztery metody psychologiczne takie, jak: (1) *Skala Satysfakcji z Życia* (SWLS); (2) *Inwentarz Osobowości NEO-PI-R*; (3) *Kwestionariusz Nadziei Podstawowej* (BHI-R) oraz (4) *Kwestionariusz Nadziei na Sukces* (KNS). Przeprowadzone analizy ujawniły wiele istotnych zależności. Pozwoliły także na konfirmację pośredniczącej roli nadziei na sukces w związkach cech osobowości z jakością życia osób starszych w odniesieniu do Neurotyczności, Ekstrawertyczności, Otwartości na doświadczenie i Sumienności.

Słowa kluczowe: satysfakcja z życia, cechy osobowości, nadzieja podstawowa, nadzieja na sukces

Data wpłynięcia: 2.08.2017

Data wpłynięcia po poprawkach: 18.07.2018

Data zatwierdzenia tekstu do druku: 20.12.2018